

Schimbarea la față a libertății religioase în Statele Unite: pe marginea a două hotărâri recente ale Curții Supreme a SUA

Curtea Supremă a Statelor Unite¹ este cea mai urmărită instanță constituțională de pe glob – și nu numai datorită preeminenței globale a națiunii și a culturii americane. Influența sa este strâns legată de calitatea sistemului constituțional american, înțelegând prin aceasta cel puțin soliditatea teoriilor politice care au pus bazele sistemului și a instituțiilor ce îl susțin, claritatea și judiciozitatea argumentativă a hotărârilor și motivărilor Curții, precum și masa critică a comentariilor și intervențiilor experte pe lângă instanțe. În materia drepturilor fundamentale, deși perspectiva doctrinară a Curții Supreme nu este neapărat urmată îndeaproape în democrațiile consolidate europene – cazul libertății de exprimare² –, influența sa rămâne de netăgăduit. La nivel mai general, Statele Unite au influențat radical Europa în domeniul mobilizării juridice pentru apărarea drepturilor, de la nondiscriminare la libertatea de religie.³ Ca atare, schimbările de doctrină constituțională de peste Atlantic sunt de interes și pe Vechiul Continent, unde se reflectă, printre altele, și în anumite decizii ale Curții Europene a Drepturilor Omului.

Articolul de față își propune să documenteze, așadar, schimbarea de substanță în

* Profesor la Facultatea de Administrație și Afaceri a Universității din București
Email: liviu.andreescu@faa.unibuc.ro
Manuscris primit la 15 septembrie 2022.

- 1 În ceea ce privește terminologia și referințele, am făcut următoarele opțiuni. Mă voi referi la Curtea Supremă, prescurtat, prin „Curtea”, „curtea constituțională (federală)”, „instanța supremă (federală)”, „instanța constituțională (federală)” ș.a.m.d. Atunci când mă refer la alte instanțe, diferențiez denumirea explicit (de exemplu, „instanța supremă statală”, „Curtea Europeană”). Pentru spețele americane, am păstrat denumirea în engleză, înlocuind doar „v.” cu „c.” (*Locke, Governor of Washington et al. c. Davey*), iar pentru referiri ulterioare la aceeași speță am preluat formula prescurtată obișnuită în literatura juridică (de exemplu, *Locke c. Davey* sau *Espinoza*). Pentru deciziile Curții Europene a Drepturilor Omului, am folosit numele tradus în limba română (*Mitropolia Basarabiei c. Moldovei*). Am indicat sursa online doar pentru hotărârile din care am citat efectiv, mărginindu-mă, în cazul celorlalte, să indic doar numele și anul. Pentru deciziile citate de pe arhiva electronică a Curții Supreme (<https://www.supremecourt.gov/>), am indicat pagina documentului propriu-zis (care conține, de obicei, mai multe documente distincte – motivarea, opiniile convergente și divergente –, fiecare numerotat separat începând cu 1). Pentru spețele citate din alte surse online, am indicat numărul paragrafului (§). Pentru cele două decizii analizate în articol (*Kennedy* și *Carson c. Makin*), am indicat prin excepție pagina referinței în text, nu la subsol; la fel și pentru două decizii CEDO din secțiunea concluzivă.
- 2 Vezi, de exemplu, Jacob Mchangama, *Free Speech: A History from Socrates to Social Media*, Basic Books, New York, 2022.
- 3 Pentru antidiscriminare, Gráinne de Búrca, ”The Trajectories of European and American Antidiscrimination Law”, *The American Journal of Comparative Law* 60.1, 2012; pentru mobilizarea juridică, Effie Fokas, ”Comparative Susceptibility and Differential Effects on the Two European Courts: A Study of Grassroots Mobilizations around Religion”, *Oxford Journal of Law and Religion* 5.3, 2016 și Clifford Bob, *The Global Right Wing and the Clash of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 2012.

jurisprudența constituțională americană privind religia. Deși Curtea Supremă a creat multă emoție internațională prin decizia (în cauza *Dobbs c. Jackson Women's Health Organization* (2022)) care a anulat, după o jumătate de secol, dreptul constituțional al femeilor americane la întreruperea de sarcină, decizie care are în fundal o bătălie culturală cu substrat religios, schimbarea la care mă refer în continuare se arată mai amplă și mai sistematică. Evoluția concepției privind libertatea religioasă este mai îndelungată, însă a atins în 2022 punctul în care se poate vorbi despre o schimbare calitativă, așa cum voi argumenta în continuare luând drept referință două decizii ale Curții Supreme a SUA din vara anului 2022.

Articolul are cinci secțiuni principale. Prima descrie viziunea americană asupra libertății religioase prin intermediul unei distincții care scoate în prim plan diferențele față de o concepție alternativă, mai intuitivă în Europa. Secțiunea a doua pune în evidență teoria politică din spatele jurisprudenței americane relevante, jurisprudență pe care o rezumă din anii de imediat după Al Doilea Război Mondial și până astăzi. Secțiunile care urmează sunt dedicate prezentării și, apoi, analizei celor două decizii din 2022 ce constituie miezul articolului. În fine, secțiunea concluzivă arată relevanța schimbării jurisprudențiale pentru Europa, printre altele în oglindă cu două hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului.

1. Două perspective asupra libertății religioase

Viziunea americană asupra libertății religioase poate fi înțeleasă mai bine cu ajutorul unei distincții cu rol euristic. Distincția poate explica, într-o anumită măsură, și dilemele pe care această perspectivă le creează în context românesc și european (tema secțiunii concluzive a articolului).

Astfel, există două moduri generale, diferite dar convergente, de a privi libertatea religioasă: ca nediscriminare și ca protecție specială. Libertatea religioasă ca nediscriminare implică ideea statului neutru în raport cu grupurile religioase, unde neutralitatea înseamnă în primul rând neprivilegierea vreunui grup religios în raport cu altul. De bună seamă, nediscriminarea nu este suficientă pentru a asigura libertatea religioasă – căci un stat poate asupra toate grupurile religioase în mod egal. De aceea, neutralitatea este mai bine înțeleasă ca echidistanța sau nepreferința statului între religie și nonreligie. În limbaj ceva mai tehnic, statul asigură neprivilegierea oricărui sistem de „credințe ultime”, înțeles ca un set de credințe sistematice despre ființa umană, univers, creație, valori, morală și altele asemenea.⁴ Aceasta presupune că, în timp ce în viața privată statul rămâne în general deoparte, organizarea vieții publice nu ține cont de credințele individuale și de grup. De exemplu, nu se folosesc teste de credință sau necredință pentru accesul la poziții publice, grupurile religioase nu sunt finanțate ori au acces la fonduri publice după criterii neutre confesional, iar reglementările care impun limitări de un fel sau altul asupra exercițiului religiei nu țintesc religia și se aplică în mod egal tuturor cetățenilor, indiferent de condiția lor (ne)religioasă.

Laicitatea franceză oferă un exemplu – destul de atipic în Europa – de logică

⁴ Această perspectivă împrumută din teoria politica a lui John Rawls, în special *Political Liberalism* (exp. ed.), Columbia University Press, New York, 2005.

nepreferențială a libertății religioase. Și alte state europene, chiar cele cu o religie oficială precum anumite țări scandinave, par să urmeze, măcar ca ideal regulator, calea tratamentului echidistant. Se poate argumenta că, în linii generale, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) a creat o doctrină a libertății religioase care se bazează pe ideea de neutralitate ca neprivilegiere.⁵ Desigur, în contextul diversității istorice și culturale de pe Continent, care include state precum Polonia sau Grecia sau chiar Irlanda, neutralitatea nu poate decât rămâne un ideal pe care Curtea Europeană este nevoită să îl urmărească cu precauție și să îl impună mai ales în cazurile critice. Un exemplu este acela al *de-privilegierii* substanțiale a grupurilor religioase minoritare, unde CEDO a luat de-a lungul timpului mai multe hotărâri capitale.⁶

Libertatea religioasă ca protecție specială consideră religia o întreprindere umană care trebuie *ferită* de viața politică: atât prin garantarea unei libertăți de manifestare cât de extinsă fezabil într-o democrație liberală, reducând ingerințele exterioare, cât și

5 Nu am aici spațiul pentru a rezuma satisfăcător jurisprudența CEDO în materie de religie, mai ales că aceasta este complexă, în evoluție constantă, și nu întotdeauna lipsită de contradicții interne (cel puțin aparente). Dar un mod de a argumenta succint că CEDO, în jurisprudența din ultimele două decenii, se ghidează în general după perspectiva libertății religioase ca nediscriminare este următorul. Curtea tinde să acorde statelor o marjă de apreciere substanțială dacă este convinsă că acestea acționează în conformitate cu reglementări nepărtinitoare aplicate nepartizan. O face chiar și atunci când povara asupra liberei exercitării religiei pare clară, ori când asocierea simbolurilor religioase cu statul este limpede.

Iată câteva exemple instructive. În *Osmanoğlu și Kocabaş c. Elveției* (29086/12, din 10.01.2017), Curtea a considerat că refuzul de a excepta niște fete musulmane de la orele de înot mixte nu încălca Convenția, căci reglementarea elvețiană avea aplicabilitate generală, iar autoritățile oferiseră părinților anumite facilități speciale. Trei ani mai devreme, CEDO considerase că refuzul de a acorda unui Templu Mormon din Marea Britanie o scutire completă de taxe, altminteri accesibilă în cazul spațiilor religioase cu acces public, nu era incompatibilă cu libertatea religioasă. Templul avea condiții de acces limitative, motivate confesional, iar autoritățile britanice aplicaseră în mod nepărtinitor criteriile de evaluare a scutirii (*Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă c. Regatului Unit*, 7552/09, din 04.03.2014). Chiar și într-un caz foarte controversat precum *Lautsi c. Italiei* (30814/06, din 18.03.2011), unde Marea Curte a decis că o reglementare provincială care obliga la afișarea crucifixelor în școli nu încălca Convenția, motivarea a combinat caracterul secular-cultural al crucii în Italia cu eforturile sistematice ale statului italian de a asigura neutralitatea confesională în școli. (Pentru *Lautsi* și interpretarea Marii Curți, Gabriel Andreescu și Liviu Andreescu, "Taking Back Lautsi: Towards a 'Theory of Neutralisation'?", *Religion and Human Rights* 6.3, 2011.) Invers, acolo unde Curtea Europeană nu poate fi convinsă de caracterul nepărtinitor al acțiunii autorităților, marja de apreciere scade și Articolul 9 (eventual coroborat cu alte drepturi garantate de Convenție) impune scutiri de la reglementările generale. În *Eweida c. Regatului Unit* (48420/10, 59842/10, 51671/10 și 36516/10, din 27.05.2013), CEDO a considerat că interzicerea portului la serviciu al unui simbol religios discret (o cruciuliță) reprezenta o încălcare a libertății religioase, în parte fiindcă alte însemne – turbane, batricuri – fuseseră permise în trecut fără a afecta negativ imaginea companiei. Într-o cauză din Scandinavia (*Folgerø și alții c. Norvegiei*, 15472/02, din 29.06.2007), Curtea a găsit că refuzul de a excepta copiii unor aței de la un curs de educație etic-religioasă le încălca dreptul de conștiință datorită conținutului insuficient de pluralist. În același an, Curtea a dat un verdict similar într-un caz privind educația și confesiunea islamică minoritară alevită din Turcia (*Zengin c. Turciei*, 1448/04, din 9.10.2007). Atunci când autoritățile austriece au refuzat să excepteze Martorii lui Iehova de la prevederile privind permisele de muncă pentru străini, deși legea stipula scutirea comunităților religioase înregistrate, statut pe care Martorii nu îl aveau, Curtea a găsit totuși o încălcare a libertății religioase. Motivul a fost tratamentul preferențial acordat, prin lege, confesiunilor înregistrate în raport cu celelalte (în *Martorii lui Iehova din Austria c. Austriei*, 27540/05, din 25.09.2012).

6 Printre altele, *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei* (45701/99, din 13.12.2001); *Martorii lui Iehova din Austria c. Austriei* (27540/05, din 25.09.2012); *Taganrog LRO și alții c. Rusiei* (32401/10, din 7.06.2022). Un caz relevant din țară este *Tothpal și Szabo c. României* (28617/13 și 50919/13, din 19.02.2019) (vezi Mihai Popa și Liviu Andreescu, "Protecția juridică a grupurilor religioase în lumina deciziei CEDO în speța Tothpal și Szabo împotriva României", *Noua Revistă de Drepturile Omului* 15.2, 2019).

asigurându-ne că, atunci când religia se manifestă public, o face sub o egidă strict și explicit privată.⁷ În practică, această viziune asupra libertății religioase pune accentul pe exceptarea, între anumite limite și în condiții bine precizate, de la unele dintre reglementările general aplicabile într-o societate democratică, atunci când acestea ar putea fi resimțite drept constrângeri asupra comportamentului religios. Cum acordarea de excepții din rațiuni de conștiință presupune o formă de tratament aparte, acesta se extinde și la excluderea de la anumite beneficii publice.⁸ Vom vedea mai jos, în discuția despre jurisprudența constituțională americană și istoria ei, cum a fost justificată dubla exceptare.

Din rațiuni de conceptualizare juridică, mă voi referi în continuare la protejarea religiei de anumite restricții impuse de reglementări general aplicabile prin termenii *exceptare* și *scutire*; iar pentru excluderea de la beneficiile publice voi utiliza termenul *separare*. Scutirea unei organizații religioase de aplicarea regulii generale ce interzice uciderea animalelor reprezintă un exemplu de exceptare. Nefinanțarea de stat a școlilor confesionale sau interzicerea crucifixului în clădirile autorităților publice constituie forme de separare. Ambele exemple pun în evidență nu doar echidistanța statului (care nu finanțează nici o confesiune și nu afișează nici un simbol religios), ci și *disocierea* dintre autoritatea publică și religie. Altfel spus, protecția specială presupune o esențială dimensiune negativă,⁹ de distanțare, nu de colaborare nepreferențială. Din această perspectivă, simpla neutralitate a autorităților înțelegească ca imparțialitate față de confesiuni, ori chiar între religie și nonreligie, nu este suficientă libertății religioase, care are nevoie de păstrarea distanței dintre autoritatea publică și viața religioasă. Disocierea distinge libertatea religioasă americană de variantele adoptate altundeva în democrațiile consolidate.

Distincția dintre nediscriminare (neutralitatea ca nepreferință) și protecția specială (neutralitatea ca disociere) nu trebuie supralicitată. Ambele pot duce, în funcție de caz, la rezultate foarte asemănătoare, atât în privința manifestărilor religioase individuale, cât și în privința celor instituționale.¹⁰ Deseori, argumentele pe care cele două concepții le propun în tratarea unor cazuri anume se suprapun. Pe de altă parte, cele două viziuni nu se pot reduce una la cealaltă, căci acordă greutate diferită unor valori distincte. Simplificând, neutralitatea ca nepreferință sau echidistanță are în centru ideea de egalitate: toate confesiunile sunt egale între ele și sunt tratate la fel ca orice sisteme de credințe ultime, religioase sau nu. Autoritățile pot colabora cu toate sau cu niciunele, le pot oferi înlesniri fiecăreia sau niciuneia.¹¹ Un exemplu de neutralitate colaborativă ar fi acela în care statele tratează bisericile ca pe orice alte ONG-uri în privința accesului lor la finanțarea din

7 Se spune uneori că această perspectivă impune „privatizarea religiei”. Cred că o formulare mai fericită, care evită ambiguitatea termenului „privatizare”, se referă la *disocierea* dintre religie și acțiunea statului, termen pe care îl voi folosi în continuare.

8 Desigur, nu e vorba de toate serviciile publice. Bisericile, ca și companiile de afaceri sau cluburile private, beneficiază de serviciile de pompieri, ordine publică ș.a.

9 Într-un sens apropiat de ideea de *libertate negativă*. Vezi Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, București, 1996.

10 Vezi și Gabriel Andreescu, „Ocuparea spațiului secular: Libertatea de conștiință versus limitele ‘libertății de religie instituționale’”. *Revista Română de Drepturile Omului* 29, 2004.

11 Sau, dacă oferă înlesniri doar unora, o fac pentru a spori egalitatea *de facto*, de exemplu rectificând inegalități istorice sau de circumstanță. În cazul României, înlesnirile pentru anumite culte recunoscute ar putea fi justificate din acest unghi, drept o asistență egalitaristă pentru provocări de ordin demografic.

programe publice cu obiective sociale sau culturale.

Neutralitatea de tip disociere, în schimb, acordă o importanță mult mai mare ideii de coerciție (așa cum va ilustra, mai jos, scurta istorie a jurisprudenței constituționale americane). Mai întâi, regulile general impuse în societate – precum cea privind interzicerea uciderii animalelor – pot afecta în mod disproporționat anumiți cetățeni credincioși, forțându-i să renunțe la obiceiuri tradiționale (de exemplu, sacrificiul ritual), uneori percepute drept esențiale pentru practica religiei lor. Apoi, asocierea statului cu simbolistica sau practicile religioase în general (nemaivorbind de cele ale unei confesiuni anume) reprezintă deseori o formă de coerciție, directă sau indirectă, asupra persoanelor nereligioase (sau de altă confesiune). Simplu spus, un musulman se va simți nu doar un cetățean marginal sau de rang secund dacă pe pereții școlii unde învață sau ai biroului unde solicită un document public se află un crucifix (întrebându-se: oare sunt cu adevărat egal cu oricare altul dacă simbolurile religiei mele nu sunt expuse?); ci se va simți stimulat sau sub presiunea să adopte simbolurile în cauză (întrebându-se: oare nu mi-ar fi mai bine dacă aș purta la gât un crucifix și dacă aș rosti rugăciunea creștină la școală împreună cu ceilalți?). În cazul finanțării din bani publici a unor entități sau activități religioase (nemaivorbind de cele ale unei anumite confesiuni), coerciția este chiar mai tangibilă: sprijinul public reprezintă redirectionarea prin taxe și impozite a fondurilor private înspre susținerea religiei. Anumiți ortodocși s-ar simți ofenșați de ideea că finanțează, din banii plătiți statului, culte pe care teologii lor le condamná explicit drept „sectare” sau „eretice”; iar unii atei, nontești sau agnostici nu vor vrea să finanțeze deloc activități religioase. Iată de ce bapțiștii și alte confesiuni din coloniile britanice din nord-estul Americii considerau, în perioada de dezbateră a Constituției federale, că practica susținerii oricăror biserici din impozite publice le-ar încălca libertatea de conștiință.

Pe lângă o înțelegere extinsă a coerciției, sensibilă la formele sale indirecte și subtile, perspectiva neutralității ca disociere se bizuie și pe o teorie politică a relației dintre stat și religie. Apropierea sau colaborarea dintre cele două, în care părțile – statul, pe de-o parte, bisericile, pe de alta – își folosesc avantajele relative (să zicem, accesul la bugetul public, respectiv popularitatea într-o anumită comunitate) pentru a extrage de la cealaltă parte avantaje, ar avea consecințe nefaste. Simplificând la extrem, statul promite bani publici în schimbul voturilor, iar biserica promite să atragă votanți dacă primește fonduri. Astfel de tranzacții dubioase se încetățenesc – susțin apărătorii disocierii – și ajung să pervertească sistematic comportamentele și, în cele din urmă, menirea fiecărui tip de entitate.

2. Disocierea și Constituția SUA: un scurt istoric

Cum s-au manifestat aceste perspective în edificiul constituțional american? Istoria pe care o rezum mai jos, prea succint pentru complexitatea sa, indică o evoluție lentă și inegală, ce pare să își fi conturat o abordare mai consecventă în special după Al Doilea Război Mondial. (Desigur, miza articolului de față o reprezintă tocmai schimbările recente ale acestei abordări jurisprudențiale „mai consecvente”.)

Istoria jurisprudenței constituționale în materia libertății religioase are în centru cele două Clauze privind Religia din Amendamentul I la Constituția SUA, ale căror denumiri

le voi traduce prin „Clauza Neînstituirii (Religiei)” (*Establishment Clause*) și „Clauza Liberei Exerciții (a Religiei)” (*Free Exercise Clause*). Cu cuvintele Amendamentului I, care stabilește de altfel și alte libertăți fundamentale:¹² „Congresul nu va adopta legi prin care să instituie vreo religie sau să interzică libera exercitare a acesteia...”¹³ (*Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...*). Astfel enunțate, clauzele constituționale sunt generale – și, în plus, se referă explicit doar la legislativul federal¹⁴ –, fapt care a făcut din interpretarea lor juridică o întreprindere de lungă durată, intensă și deseori controversată.

Pe scurt, efortul de construcție a jurisprudenței constituționale în jurul celor două Clauze privind Religia a pornit de la încercarea de a desluși înțelesul lor la momentul fondării statului american.¹⁵ Doi dintre Părinții Fondatori, Thomas Jefferson și James Madison, au fost recunoscuți, mai ales începând cu primii ani de după Război, drept arhitecții unui „zid de separare între Biserică și Stat”.

Sintagma îi aparține lui Jefferson,¹⁶ dintr-o celebră scrisoare adresată unei comunități baptiste din Connecticut la puțin peste un deceniu de la ratificarea Constituției, și se referă explicit la înțelesul celor două Clauze. Jefferson fusese, cu peste două decenii înainte (1779), autorul Legii de Stabilire a Libertății Religioase în Statul Virginia, adoptată în 1785. Preambulul aceluși document, redactat cu tonul declarativ-argumentativ făcut faimos de Declarația de Independență, conține mai multe afirmații tari: că a forța un cetățean să finanțeze opinii în care nu crede ori pe care le detestă, sau chiar pe cei care propovăduiesc propria religie, reprezintă „o formă de tiranie și un păcat”; că finanțarea nevoluntară a pastorilor le răpește acestora motivația; că drepturile civile și la opinie ale cetățenilor nu depind de religia lor și, ca urmare, aceasta nu poate reprezenta o constrângere asupra ocupării unei funcții publice; că opiniile cetățenilor nu se află niciodată sub jurisdicția autorităților. Datorită considerentelor de mai sus, legislativul statului Virginia a decis că „nimeni nu va fi obligat să frecventeze sau să sprijine vreo confesiune, vreun așezământ sau vreo adunare religioasă, și nici nu va fi forțat, împiedicat, molestat ori împovărat în privința corpului sau a bunurilor sale și nici nu va suferi în alt mod din cauza opiniilor ori credințelor sale religioase”.¹⁷

Celălalt Părinte Fondator cu o contribuție esențială la dezbaterile privind statul și religia, James Madison, a făcut un tur de forță argumentativ cel puțin egal în petiția sa împotriva proiectului de lege din Virginia de susținere a religiei din impozitele generale.

12 Libertatea de exprimare, libertatea presei, libertatea de asociere, libertatea de a adresa petiții autorităților.

13 Prefer această traducere celei mai literale propusă de Cătălin Avramescu (*Constituția Statelor Unite ale Americii: comentariu, text, note*, Humanitas, București, 2010, p. 243): „Congresul nu va face nici o lege relativă [sic] la oficializarea vreunei religii sau care să interzică liberul exercițiu al acesteia...”.

14 Clauzele au devenit aplicabile statelor prin adoptarea Amendamentului XIV în 1868.

15 Și, în mai mică măsură, la celălalt moment constituțional major, adoptarea Amendamentului XIV (1868). Vezi și Kurt T. Lash, „The Second Adoption of the Free Exercise Clause: Religious Exemptions Under the Fourteenth Amendment”, *Northwestern University Law Review* 88.3, 1994.

16 De fapt, formularea îi aparține și lui Jefferson, dar are un pedigree american vechi, datând din vremea primului lider religios care transformat principiul libertății de religie în pilonul organizării coloniei pe care a condus-o (Rhode Island). Despre Roger Williams și zidul separației, Clark Gilpin, „Building the Wall of Separation: Construction Zone for Historians”, *Church History* 79.4, 2010. Scrisoarea lui Jefferson poate fi consultată la <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-36-02-0152-0006>.

17 Document disponibil la <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-02-02-0132-0004-0082>.

Întrucât „în chestiuni ce țin de religie, dreptul nimănui nu poate fi limitat de autoritățile civile”, susținea memoriul, religia „este complet exceptată de la recunoașterea celor din urmă”.¹⁸ Memoriul mai arăta, reluând un argument comun în vremea aceea, că obligația de a susține religia financiar reprezintă o formă de coerciție; că duce inevitabil la inegalitate socială, căci anumite confesiuni nu doreau sau nu acceptau susținerea guvernului; că religia nu poate reprezenta o bază pentru ceea ce am numi azi politicile publice, căci ar „perverti cu impietate căile spre mântuire”.¹⁹ Nu în ultimul rând, Madison mai observa că „aproape peste tot” un mileniu și jumătate de religie oficială a lăsat în urmă „o preoțime orgolioasă și indolentă, un laicat ignorant și servil și, în cazul ambelor grupuri, superstiție, bigotism și persecuție” – cea mai bună dovadă că susținerea publică a religiei nu are cum fi precondiția unei comunități politice sănătoase.²⁰ Rezumând, cu cuvintele unor constituționaliști contemporani: deși în viziunea Fondatorilor religia rămâne esențială pentru morala publică, „influența sa pozitivă ... emană din prezența ei în sfera privată”, la distanță de decizia politică.²¹

Scrierile de mai sus și altele similare au dat expresie unei teorii radicale printre națiunile vremii – inspirate totuși, trebuie spus, de câteva secole de literatură filozofic-politică²² – despre disocierea dintre stat și religie, justificată atât în termenii drepturilor fundamentale, cât și prin beneficiile pe care disocierea le aduce pentru societatea civilă și pentru biserici deopotrivă. La data redactării lor, unul dintre rosturile documentelor citate a fost de a interveni în disputa aprinsă dintre susținătorii finanțării religiei prin impozite generale, tabără în rândul căreia se numărau câțiva dintre principalii arhitecți ai noii federații, și cei care se opuneau folosirii banilor publici pentru a sprijini confesiunile fie și nepreferențial, precum reprezentanții celor mai înfocate grupuri creștine (bapțiștii în mod special). Ca atare, este evident că nu toți americanii sau liderii lor politici împărtășeau punctele de vedere exprimate de Jefferson și Madison în privința relației dintre biserici și guvern, cel federal și cu atât mai puțin cele statale. Jefferson s-a opus instituirii unei sărbători naționale de Ziua Mulțumirii (*Thanksgiving*), iar Madison a contestat oficializarea rugăciunii în legislativului federal – și unul și celălalt fără succes.²³ Mai ales în Nord-Est, în regiunea cunoscută ca Noua Anglie (*New England*), câteva dintre coloniile prospăt independente aveau biserici oficiale (și o tradiție semi-teocratică). La fel, o importantă majoritate dintre noile state continuau să condiționeze statutul de demnitar de trecerea unor teste de credință (cum ar fi, în anumite cazuri, cea în Trinitate).²⁴ Multe state și comitate considerau legile anti-blasfemie compatibile cu liberul exercițiu al religiei, astfel că legislația de acest tip rezistat un secol și mai bine, în ciuda declamațiilor răspicate ale

18 James Madison, *Memorial and Remonstrance against Religious Assessments* (disponibil la <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-08-02-0163>), §1; vezi și §8 pentru ideea de „ne(re)cunoaștere” a religiei de către autoritățile civile.

19 Madison, idem, §3, §4, respectiv §5.

20 Madison, idem, §7, §8.

21 Andrew Gillman și Erwin Chemerinsky, *The Religion Clauses: The Case for Separating Church and State*, Oxford University Press, Oxford, 2020, p. 39.

22 Vezi Mchangama, supra n. 2.

23 Gillman and Chemerinsky, supra n. 23, p. 40.

24 Thomas J. Curry, *The First Freedoms: Church and State in America to the Passage of the First Amendment*, Oxford University Press, Oxford, 1986, p. 196.

lui Jefferson și Madison că autoritatea politică nu ar avea jurisdicție asupra opiniei.²⁵

Revenind la sensul Clauzelor privind Religia, cele de mai sus arată că analiza istorică nu poate da un verdict clar despre înțelesul lor la data adoptării – dacă prin „clar” înțelegem o interpretare „nu doar instructivă, ci concludivă”.²⁶ De fapt, neînstituirea și libera exercitare a religiei nici nu erau de obicei percepute, în vremea Revoluției, ca subteme distincte, acoperind situații diferite de interacțiune dintre stat și religie. Mai curând, funcționau ca sintagme apte să stabilească că guvernul federal nu avea vreo putere în privința religiei.²⁷

Cu toate acestea, se poate afirma că, în perioada de ratificare și la scurtă vreme după adoptarea Constituției, o „tendință generală” era bine conturată în rândul fostelor colonii devenite parte a federației americane.²⁸ Deși sintagma de „înstituire a unei religii” pare să se refere la oficializarea unei confesiuni anume, pe americanii din vremea ratificării îi preocupa în realitate tema mai amplă a „tratamentului preferențial”.²⁹ În timp, statele care păstrasera o religie oficială au început să renunțe la ea, testele de credință pentru demnitari au fost abandonate în succesiune rapidă, iar finanțarea preferențială și chiar nepreferențială a grupurilor religioase a fost interzisă sau limitată.³⁰ Așa încât, în ciuda diversității de opinii și de practici statale, concepția generației fondatoare despre relația dintre stat și religie poate fi desprinsă pe coordonatele sale majore, la nivelul principiilor generale:

[Clauzele Amendamentului I] însemnau cel puțin următoarele: că oricare cetățean avea dreptul la libera exercitare a religiei sale atâta vreme cât nu „răbufnea în acțiuni evident îndreptate împotriva păcii și ordinii publice”. Mai mult, populațiile din aproape toate statele care au ratificat Amendamentul I considerau că religia trebuie să fie întreținută și sprijinită în mod voluntar. Vedeau încercările guvernelor de a organiza și reglementa acest sprijin drept o uzurpare de putere, drept o încălcare a libertății de conștiință și a liberului exercițiu al religiei și, în terminologia folosită atunci, drept o înstituire a religiei.³¹

Acesta este terenul istoric – de altfel, extrem de bogat în argumente, reglementări și dezbateri publice – pe care Curtea Supremă a SUA a fost chemată să construiască

25 Note, „Blasphemy and the Original Meaning of the First Amendment”, *Harvard Law Review* 135, 2021.

26 Steven K. Green, „Bad History: The Lure of History in Establishment Clause Adjudication”, *Notre Dame Law Review* 81, 2006, p. 1722. Cu toate acestea, mulți juriști americani, printre care și școala de gândire (denumită *originalistă*) ce domină majoritatea conservatoare a Curții Supreme, încă folosesc analiza istorică pentru a da lovituri de interpretare constituțională. Cum observă Green (p. 1745), „Argumentul pare să fie că dacă George Washington, John Adams, Abraham Lincoln etc. și primele legislative federale au făcut afirmații și au dat proclamații religioase, atunci (1) aceste „fapte” reflectă perspectiva timpurie dominantă cu privire la recunoașterea oficială tipul respectiv (constituind așadar puncte de referință cheie și relevante); (2) astfel de dovezi reflectă, în plus, consensul timpuriu privind constituționalitatea practicilor în cauză; (3) acest consens poate fi aplicat practicii în cauză; și (4) vechile opinii privind constituționalitatea sunt relevante, sau poate chiar concludente, în privința controverselor curente”. Cel puțin primele trei puncte sunt invalidate empiric, iar al patrulea rămâne extrem de controversat. (Vezi și Kent Greenawalt, „Originalism and the Religion Clauses: A Response to Professor George”, *Loyola of Los Angeles Law Review* 52, 1998.)

27 Curry, supra n. 26, pp. 216-7.

28 Curry, idem, p. 193.

29 Curry, idem, p. 198.

30 Gillman și Chemerisnky, supra n. 23, mai ales cap. 2.

31 Curry, supra n. 26, p. 222.

jurisprudența celor două Clauze privind Religia. Nu este de mirare că această jurisprudență s-a încheiat după Război, într-o perioadă de activitate administrativă și constituțională intensă.

Curtea Supremă a deslușit în detaliu înțelesul Clauzei Neînstituirii în hotărârea din *Everson c. Board of Education of the Township of Ewing* (1947), caz care avea în centru un program public de rambursare a costurilor de transport la școală pentru copiii dintr-un oraș din statul New Jersey. Instanța a decis, cu o majoritate la limită, că programul era neutru și viza cetățenii, nu școlile confessionale, deci nu încălca Clauza Neînstituirii. Dar atât motivarea majorității, cât și opiniile divergente, au susținut unanim importanța unei disocieri ferme, atât la nivelul guvernului federal, cât și la nivelul celor statale, dintre stat și biserică. Motivația a oferit definiția clasică și dominantă, pentru o vreme, a Clauzei Neînstituirii:

Clauza din Amendamentul I privind „înstituirea unei religii” înseamnă cel puțin următoarele: Nici vreun stat și nici Guvernul Federal nu pot să înființeze o biserică. Nici unul, nici celălalt nu pot adopta legi care să sprijine o religie, toate religiile, sau să prefere o religie altora. Nici unul, nici celălalt nu pot influența o persoană să meargă sau să stea departe de biserică împotriva voinței sale sau să o oblige să afirme o credință ori lipsa de credință în orice religie. Nici o persoană nu poate fi pedepsită pentru că are sau susține public credințe sau lipsa de credință religioasă, pentru că merge sau nu merge la biserică. Nici un fel de impozite, indiferent de sumă, mică sau mare, nu pot fi folosite pentru a sprijini vreo activitate sau instituție religioasă, indiferent de denumirea acestora și de forma în care propovăduiesc sau practică religia. Nici vreun stat și nici Guvernul Federal nu pot, în mod deschis ori în secret, să participe la activitățile unei organizații religioase sau ale unui grup religios – sau vice-versa. Cu cuvintele lui Jefferson, clauza de neînstituire a religiei prin lege a avut drept intenție ridicarea unui „zid de separare între Biserică și Stat”.³²

Programul de rambursare a costurilor transportului școlar din *Everson* fusese contestat la Curtea Supremă ca o formă de finanțare indirectă a unor organizații confessionale. Având în vedere că reglementări ori practici oficiale care să discrimineze ținând religia sau să privilegieze anumite confesiuni în detrimentul altora apar rar în SUA (sau sunt anulate de instanțe cu mult înainte să ajungă la Curtea Supremă), în general există trei categorii principale de activități care fac obiectul disputelor constituționale din jurul Clauzelor privind Religia. Două sunt tratate în lumina Clauzei Neînstituirii deoarece privesc eventuala încălcare a liniei de separație dintre stat și biserică. Mai întâi, clasa tocmai amintită: sprijinul public acordat organizațiilor religioase prin finanțare directă (programe publice) sau indirectă (de pildă, prin folosirea în instituțiile afiliate confessional a unor tichete sau bonuri sociale, cum sunt cele pentru educație sau alte servicii publice). A doua clasă privește asocierea dintre stat și simbolurile sau practicile religioase. Poate fi vorba de afișarea crucifixului creștin într-o clădire publică ori a Decalogului în sala unui tribunal, de rugăciuni colective organizate într-o clasă de școală publică sau într-o adunare de consiliu orașenesc, ori de plasarea anumitor decorațiuni cu specific confessional – cum ar fi scena nașterii lui Iisus – pe spațiul verde al unei primării.

32 Hotărârea este disponibilă la <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/330/1>, §18.

A treia mare categorie de cazuri ține de reglementări sau acte ale autorităților care, fără să privească direct religia, interzic, incomodează sau împovărează exercitarea sa de credincioși sau de organizații. Disputele de acest tip sunt tratate de instanțe sub Clauza Liberei Exerciții. Exemplele comune pe masa instanței constituționale se referă la lucruri precum: satisfacerea stagiului militar pentru membrii confesiunilor pacifiste; folosirea în practicile rituale a anumitor substanțe sau procedee interzise prin lege; conflictul dintre deciziile de personal ale organizațiilor religioase și anumite prevederi legale, de pildă privind discriminarea pe bază de gen sau dizabilitate.

Restul secțiunii va descrie evoluția jurisprudenței constituționale în materia religiei prin referire la cele trei categorii de cazuri amintite – sprijinul financiar, asocierea simbolică și limitarea exercițiului credinței prin măsuri general aplicabile.

Decizia din *Everson*, prin care Curtea a adoptat imediat după Război o perspectivă strictă asupra înțelesului Clauzei Neînstituirii, a avut atâta răsunet încât a condus, doar un an mai târziu, la încheierea colaborării extinse dintre Biserica Catolică și sistemul de învățământ public din statul New Mexico. Cât despre relația simbolică – nu de colaborare și finanțare – dintre stat și religie, cele mai importante decizii timpurii au avut în vedere tot învățământul public. În *Engel c. Vitale* (1962), Curtea a hotărât neconstituționalitatea promovării de autoritățile locale a unei rugăciuni neconfesionale în școlile de stat, dând naștere unui val de proteste vehemente și a refuzului din partea multor state de a implementa decizia. Un an mai târziu, în *School District of Abington Township, Pennsylvania c. Schempp* (1963), tot o majoritate substanțială a judecătorilor a decis că statul Pennsylvania încălcă Clauza Neînstituirii printr-o prevedere legală ce obliga școlile să înceapă ziua de școală cu citirea câtorva rânduri din Biblie. Hotărârile au cimentat doctrina că, deși Clauza Neînstituirii urmărea să protejeze cetățenii de forme de coerciție guvernamentală, constrângerea nu era necesară pentru încălcarea principiului constituțional, care avea la bază (și) o rațiune instituțională: „Clauza Neînstituirii, spre deosebire de cea a Liberei Exerciții, nu depinde de demonstrarea unei constrângeri guvernamentale directe... [O] biectivele care au dus la adoptarea Clauzei Neînstituirii merg mult mai departe. Primul și cel mai important se sprijină pe credința că uniunea dintre guvern și religie tinde să distrugă guvernul și să degradeze religia”³³

A treia categorie de cazuri, a exceptărilor de la reglementări cu aplicabilitate generală, a căpătat o conceptualizare constituțională clară în mai multe hotărâri tot de la începutul anilor șaizeci. *Sherbert c. Verner* (1963) a avut în centru situația unei femei adventiste din Carolina de Sud concediată pentru că a refuzat să muncească sâmbăta, zi de odihnă în credința ei, atunci când angajatorul a extins săptămână de lucru. Autoritățile nu i-au acordat alocația de șomaj, argumentând că femeia refuzase să accepte alte slujbe – care însă presupuneau, toate, un program de lucru sâmbăta. Importanța deciziei Curții Supreme, care a găsit o încălcare a Clauzei Liberei Exerciții, a constat și în formalizarea unei grile de analiză (sau „test”) pentru cazurile de acest tip. Mai precis, odată stabilită că o reglementare publică restricționează exercițiul religiei, ea poate trece standardul constituțional al Clauzei Liberei Exerciții doar dacă este neutră din punct de vedere religios, motivată imperios (*compelling*) și strict proiectată (*narrowly tailored*) astfel încât

33 *Engel c. Vitale* (1962) (disponibilă la <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/370/421>), §12.

să atingă obiectivele autorităților cu minimum de constrângeri asupra credinței.³⁴

Rezumând evoluția din primele decenii de după Război: Curtea Supremă a Statelor Unite a adoptat o perspectivă destul de severă asupra disocierii presupuse atât de Clauza Neînstituirii, prin separarea autorităților de biserici și de practicile confesionale, cât și de Clauza Liberei Exerciții, prin acordarea anumitor scutiri de la legile generale.

Anii optzeci și nouăzeci au adus o anumită relaxare în ambele privințe. Curtea a început să se arate mai prietenoasă față de asocierea autorității publice cu simbolurile religioase, păstrându-se totuși în niște limite destul de stricte. În *Marsh c. Chambers* (1983), instanța supremă a hotărât că practica rugăciunilor asistate de un slujitor religios (*chaplain*) în legislativul statului Nebraska nu încalca Clauza Neînstituirii. Motivarea a arătat că legislativul federal adoptase un astfel de obicei cu puțin înainte de însuși ziua ratificării Constituției. Un an mai târziu, în *Lynch c. Donnelly* (1984), în aproape aceeași configurație de opinii convergente și divergente, o majoritate a judecătorilor constituționali a considerat că un aranjament decorativ de Crăciun instalat pe un teren public, care conținea și o scenă a nașterii lui Iisus, era compatibil cu Clauza amintită, având un obiectiv secular legitim, sărbătoresc. Totuși, la finele deceniului, în *County of Allegheny c. American Civil Liberties Union* (1989), prezența unui aranjament înfățișând scena nașterii în clădirea unui tribunal a fost considerată, în contextul său specific, un mesaj religios, contravenind Clauzei Neînstituirii. Trei ani mai târziu, în *Lee c. Weisman* (1992), o majoritate de cinci judecători a considerat că rostirea rugăciunii la o ceremonie de absolvire a gimnaziului încalca Clauza Neînstituirii, deși rugăciunea nu era asociată cu o confesiune anume, iar participarea era voluntară. Motivarea a observat natura inerent coercitivă a aranjamentului, căci o ceremonie școlară supune „elevii care participă la o presiune subtilă și indirectă, din partea publicului și a colegilor, de a se comporta ca un grup...”³⁵ Importanța deciziei a constat și în aceea că, după trei decenii, Curtea Supremă a reafirmat cu tărie precedentele mai vechi din *Engel c. Vitale* și *Abington c. Schempp*.

Trecând la Clauza Liberei Exerciții, mai surprinzătoare decât deciziile anterioare a fost hotărârea instanței supreme din *Employment Division, Department of Human Resources of Oregon c. Smith* (1990). Cauza *Smith* s-a pus – ce-i drept, nu pentru mult timp – de-a curmezișul tendinței de lărgire a sferei scutirilor. Autoritățile din Oregon refuzaseră acordarea șomajului unor nativi americani care folosiseră în scopuri rituale *peyote*, o substanță halucinogenă interzisă prin lege dar centrală în anumite ceremonii religioase indigene. Conform Curții, acțiunea autorităților nu reprezenta o încălcare a liberului exercițiu al religiei, din moment ce era neutră și urmărea obiective guvernamentale importante. Majoritatea a decis să ignore grila de analiză din *Sherbert* (neutralitate, motivație imperioasă și proiectare strictă), considerată prea severă. Opiniile divergente, în schimb, au pus în evidență impactul nesemnificativ pe care l-ar fi avut asupra politicilor de combatere a drogurilor o eventuală scutare pentru utilizarea substanței halucinogene sacramentale în ceremoniile tradiționale.

În ciuda „momentului *Smith*”, sau poate tocmai datorită lui – decizia a dus la

34 Grila de analiză seamănă cu cea folosită de CEDO (vezi și mai jos) – testul statului de drept (existența unei legislații adecvate) și cel al necesității într-o societate democratică.

35 *Lee c. Weisman* (1992) (disponibilă la <https://www.law.cornell.edu/supct/html/90-1014.ZS.html>), §(c).

mobilizarea legislativului federal pentru „apărarea religiei” –, după anii 2000 și mai ales în ultimul deceniu disocierea s-a accentuat pe dimensiunea liberei exercitări și s-a estompat pe dimensiunea neînstituirii. Instanța constituțională federală a continuat să lărgască sfera de asociere permisibilă între stat și biserică, ca și pe cea de exceptare a organizațiilor religioase de la reglementările generale. În plus, dacă în categoria asocierii simbolice a fost vorba mai ales de o progresie treptată pe coordonatele descrise anterior,³⁶ în celelalte două categorii de spețe, finanțarea publică și scutirea de aplicarea normelor neutre, salturile au fost calitative.

Astfel, scutițiile pentru organizațiile religioase sau afiliate confesional au fost extinse, prin câteva hotărâri cruciale, la deciziile de angajare care contravin normelor generale privind nediscriminarea. Astfel, în *Hosanna-Tabor Evangelical Lutheran Church & School c. Equal Employment Opportunity Commission* (2012), Curtea Supremă a decis unanim că reglementările federale privind discriminarea la locul de muncă nu se aplică organizațiilor religioase în deciziile de resurse umane privind personalul de cult. În acest caz, o profesoară a școlii afiliate bisericii Hosanna-Tabor, care și-a întrerupt activitatea din cauza unei boli (narcolepsie), a aflat la reîntoarcerea la serviciu că postul său fusese ocupat de altcineva. Când a amenințat că va da în judecată școala pentru încălcarea drepturilor garantate prin lege (nediscriminarea pe caz de boală), a fost concediată pentru nesubordonare. Curtea Supremă a hotărât că nu se putea amesteca în decizia școlii, a cărei autonomie o scutea de respectarea dreptului la nediscriminare stabilit prin lege.

Dincolo de verdictul propriu-zis, stabilit în conformitate atât cu Clauza Neînstituirii, cât și cu cea a Liberei Exercițări, *Hosanna-Tabor* a adus două noutăți esențiale. Mai întâi, instanța constituțională a asimilat-o pe profesoară, printre ale cărei sarcini se numărau și rugăciunea împreună cu elevii și predarea unei ore de religie, personalului clerical. Ca atare, judecătorii au acordat raporturilor profesoarei cu școala confesională tratamentul pe care l-ar fi aplicat unui pastor, imam sau rabin. În al doilea rând, Curtea și-a declinat competența de a evalua pe fond litigiile dintre organizațiile religioase și personalul clerical, refuzând să se angajeze în examinarea echilibrului dintre cele două drepturi aflate în dispută. În esență, decizia a stabilit că autonomia organizațiilor confesionale în privința personalului de cult bate din principiu un drept fundamental ca nediscriminarea în angajare.

Doctrina „exceptării clericale” (*ministerial exception*), ale cărei baze în jurisprudența constituțională vin din cauza anterioară, a fost aplicată în 2020 în alte două cazuri de conflict cu normele federale antidiscriminare, consolidate sub denumirea *Our Lady of Guadalupe School c. Morrissey-Berru*. La mijloc s-a aflat refuzul de prelungire a contractului de muncă al unei profesoare bolnave de cancer la sân (care a și decedat înainte de hotărâre); respectiv concedierea unei profesoare seculare dintr-o școală afiliată, care refuzase să preia sarcini catehetice și a acuzat discriminarea pe motiv de vârstă.

36 În *Town of Greece c. Galloway* (2014), instanța supremă federală a considerat că deschiderea sesiunilor consiliului orășenesc cu o rugăciune, rostită frecvent de un pastor creștin, nu încălca Clauza Neînstituirii, căci nu ar fi reprezentat o formă de prozelitism oficial sau de tratament preferențial. În mod similar, în cazul *American Legion c. American Humanist Association* (2018), Curtea Supremă a decis că o cruce ridicată în amintirea soldaților răpuși, amplasată pe spațiul public într-o intersecție centrală, era compatibilă cu Clauza Neînstituirii, deoarece reprezenta în context comemorativ un simbol neutru, secular.

Curtea a decis, în ambele cazuri, că instanțele de apel federale greșiseră atunci când au considerat că excepția clericală nu se aplica din pricina faptului că profesoarele ar fi fost asimilabile clerului. Curtea a extins excepția și la deciziile de resurse umane privind personalul neclerical, atunci când acesta îndeplinea funcții cu semnificație religioasă. Or, conform opiniei majorității, educarea elevilor într-o școală confesională, indiferent dacă materiile predate de profesori au un conținut confesional, reprezintă o funcție eminamente religioasă.

Sfera excepțiilor, extinsă substanțial în cazurile de autonomie organizațională prezentate mai sus, a trecut și printr-o altă formă de lărgire radicală: în loc să se aplice doar credincioșilor, bisericilor și organizațiilor nonprofit afiliate confesional, acoperă acum și firmele de afaceri (*for-profit*) atunci când reclamă anumite scutiri din motive religioase. În *Burwell c. Hobby Lobby Stores, Inc.* (2014), instanța a considerat neconstituțională prevederea dintr-o lege federală prin care asigurările de sănătate oferite de angajatori ar fi trebuit să acopere mijloacele contraceptive. Conform motivării Curții, norma – care scutea deja organizațiile religioase și pe cele nonprofit afiliate – ar fi restricționat nepermis liberul exercițiu al religiei în cazul a trei firme private ale căror patroni aveau obiecții de ordin religios cu privire la anticoncepționalele care pot distruge embrioni. Combătând argumentul Curții de Apel Federale, care notase că „firmele de afaceri ... nu își exercită religia”, Judecătorul Alito, autorul motivației, a explicat că firmele de afaceri nu fac absolut nimic fără „persoanele care le dețin, le administrează și pe care le angajează”.³⁷ În analiza Curții, nici statutul corporativ, nici obiectivele economice ale firmelor (în speță, firme de familie) nu le exclude de la protecția exercițiului convingerilor religioase sincere ale patronilor.

În privința Clauzei Neînstituirii, mai precis a finanțării religiei, saltul calitativ către relaxare a venit odată cu stabilirea constituționalității anumitor metode indirecte de direcționare a fondurilor publice către școlile afiliate confesional. În *Zelman, Superintendent of Public Instruction of Ohio et al. c. Simmons-Harris* (2002), Curtea a decis că un program din orașul Cleveland care oferea familiilor tichete de plată a taxelor de școlarizare pe baza unui test de venit nu încălca Clauza Neînstituirii, chiar dacă tichetele puteau fi folosite pentru achitarea taxelor la școli confesionale. Compatibilitatea programului cu prevederile constituționale decurgea, în viziunea majorității, din neutralitatea programului, ale cărui obiective erau strict seculare, pe de-o parte; și din natura privată și individuală a alegerii, care revenea părinților, pe de alta. Conform Curții, ajutorul oferit de stat se îndrepta către copii și părinții lor, nu către școli.

Cazul de mai sus a reprezentat o deplasare importantă în doctrină. Anterior, Curtea se arătase reticentă să accepte finanțarea școlilor atunci când banii erau folosiți pentru activități ce țineau direct de educarea elevilor în spirit confesional, chiar dacă sprijinul financiar era oferit în mod egal școlilor private, fie ele afiliate ori seculare. Sprijinul statului trecuse testul constituțional în cazuri în care era vorba de servicii de transport la școală pentru toți copiii (precum în *Everson*), de organizarea unor examene statale obligatorii în toate școlile, sau de furnizarea de materiale didactice fără conținut religios.

³⁷ *Burwell c. Hobby Lobby* (2014) (disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/13pdf/13-354_olp1.pdf), pp. 24-25.

Odată cu *Zelman*, însă, banii statului s-au putut îndrepta și către educația confesională.

Așa cum vom vedea în analiza deciziilor recente prezentate în continuare, aceste salturi calitative au deschis calea către noi evoluții, cel puțin la fel de semnificative.

3. Două hotărâri recente privind separarea dintre stat și biserică

Secțiunea de față descrie în detaliu două hotărâri cu relevanță pentru libertatea religioasă luate de Curtea Supremă a SUA în vara lui 2022. Ulterior, voi argumenta importanța hotărârilor, mai precis, de ce acestea constituie un moment de cotitură a jurisprudenței constituționale în materia religiei.

Kennedy c. Bremerton School District (27 iunie 2022)

Primul caz³⁸ are în centru un antrenor secund de fotbal (american). Dlui. Kennedy nu i-a fost prelungit contractul de muncă cu o școală publică din districtul Bremerton din cauză că obișnuia să îngenuncheze la mijlocul terenului, după meciuri, pentru rugăciuni rostite în tăcere. Autoritățile școlare au interpretat aceste fapte drept „comportamente religioase” (*religious conduct*) înfăptuite în calitate de angajat al unei instituții publice. Ca atare, au considerat că perpetuarea obiceiului ar duce la o încălcare a Clauzei Neînstituirii de către școală. Decizia de neprelungire a contractului a fost contestată de antrenor la curtea de primă instanță și apoi la curtea federală de apel, unde s-a solicitat un ordin judecătoresc (*injunction*) de blocare a deciziei autorităților școlare. După ce ambele instanțe au dat dreptate acestora din urmă, cazul a ajuns la Curtea Supremă.

Detaliile cazului sunt importante pentru analiza deciziei. Autoritățile școlare au aflat despre faptele amintite după mai mulți ani în care antrenorul secund s-a rugat în timpul programului, în contexte diverse (teren, vestiare etc.), în mod regulat. Au solicitat atunci antrenorului să nu includă elemente religioase în discursurile motivaționale adresate elevilor și să se îngrijească ca activitățile sale să „nu fie demonstrative” (adică, ușor interpretabile drept activitate religioasă) atunci când elevii participă la ele, pentru a nu da impresia de susținere publică a religiei. Antrenorul a transmis autorităților școlare o scrisoare prin care le aducea la cunoștință faptul că „sincerele sale credințe religioase” îl obligă să se roage „în nume propriu”, în genunchi, la mijlocul terenului, după meciuri. Scrisoarea a explicat că antrenorul nici nu cere, nici nu descurajează participarea elevilor la aceste activități.

Răspunsul din partea autorităților școlare a insistat asupra interdicției activităților „vizibile” (*overt*) religioase și a atenționat activ comunitatea cu privire la interdicție, inclusiv prin închiderea terenului pentru public după terminarea meciurilor. Ulterior, după rugăciuni publice pe teren la care au participat jucători și membri ai comunității locale, antrenorul a fost îndemnat să se roage într-un spațiu privat. După noi rugăciuni publice tăcute la mijlocul terenului, autoritățile districtuale l-au sancționat cu o suspendare disciplinară plătită (*paid administrative leave*), interzicându-i să mai ia parte la activitățile sportive din cadrul școlii. Într-un document informativ adresat comunității locale,

38 Hotărâre disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/21-418_i425.pdf.

autoritățile au motivat decizia prin natura vizibil religioasă a activităților, care ar încălca Clauza Neînstituirii, deoarece „elevi și alți participanți rezonabili” le-ar putea percepe ca o formă de „susținere ... a religiei ... de către autorități” (p. 7). Această analiză a situației a fost aprobată ulterior de curtea de primă instanță. În urma unei evaluări profesionale periodice la finalul sezonului, antrenorul a primit o notă scăzută, motivată de refuzul său de a îndeplini instrucțiunile autorităților școlare, care au recomandat neangajarea pentru sezonul următor. Dl. Kennedy nu a revenit pe post.

În decizia din 27 iunie 2022, Curtea Supremă a invalidat argumentul Curții Federale de Apel (Districtul 9), conform căreia un act de exprimare religioasă într-un spațiu la care antrenorul avea acces doar în virtutea activității sale oficiale transforma discursul său într-unul „public”. Instanța de apel mai susținuse că efortul mediatic al dlui. Kennedy (vezi mai jos) de a obține sprijinul comunității pentru aceste activități ar fi fost suficient pentru a determina un „observator obiectiv” să considere că discursul era sprijinit de instituția educațională.

Instanța supremă federală a considerat, în schimb, că suspendarea disciplinară reprezintă o încălcare a Clauzei Liberei Exerciții datorită faptului că nu a avut o natură „neutră și cu aplicabilitate generală”. Clauza respectivă, a observat Curtea, „protejează nu doar dreptul de a avea credințe religioase intime și secrete ... [ci și] capacitatea celor care au credințe religioase de orice fel de a le exprima în public în viața de zi cu zi...”, fără a fi împovărați (*burdened*) de măsuri publice care nu au o natură „neutră” și o „aplicabilitate generală”. Excepție fac cazurile în care actorul public poate demonstra satisfăcător, în urma unui „analize stricte”,³⁹ că a avut motive imperioase pentru măsura în cauză și că aceasta a fost strict proporțională cu obiectivele sale. Or, continuă motivația, sancțiunea disciplinară nu putea fi neutră și general aplicabilă din moment ce viza în mod special o activitate religioasă, în principiu protejată, într-un moment și un spațiu unde erau permise activități private nereligioase (pp. 18-9). A fost sancțiunea, atunci, justificată prin motive imperioase și minim restrictivă în raport cu aceste rațiuni?

Înainte de a răspunde la întrebare, trebuie precizat că instanța supremă a aplicat o logică similară argumentului din contestația antrenorului bazat pe dreptul la libera de exprimare, protejat tot de Amendamentul I (Clauza Exprimării Libere). Din moment ce actul religios al secundului nu a fost unul „public”, anume, înfăptuit „în exercitarea atribuțiilor oficiale”, situație în care angajatorul s-ar bucura de o marjă de decizie amplă, îi revine acestuia din urmă sarcina de a demonstra că interesele sale sunt mai puternice decât cele ale angajatului sancționat. Activitatea religioasă imputată antrenorului secund nu era săvârșită în exercitarea atribuțiilor oficiale, ci într-un moment în care antrenorii se puteau ocupa și de lucruri private, în ciuda faptului că se aflau în timpul orelor de serviciu. Iar ideea că simpla prezență la serviciu într-un spațiu oficial ar presupune automat un statut public pentru actul de exprimare reprezintă, susțin judecătorii care au aderat la motivație,

39 Standardul de analiză strictă (*strict scrutiny*), aplicat prima dată atunci când Curtea a examinat trimiterea în lagăre a americanilor de origine japoneză pe timpul Războiului (*Korematsu v. United States*, 1944), presupune obligația guvernului de a demonstra natura imperioasă (*compelling*) a motivelor ce au condus la măsura publică contestată și proporționalitatea sau proiectarea strictă (*narrowly tailored*) a măsurii. Analiza strictă se aseamănă cu testul combinat al statului de drept și al necesității într-o societate democratică aplicate de CEDO în situațiile de restrângere a anumitor drepturi fundamentale.

o interpretare „excesiv de largă” a termenului de „exercitare a atribuțiunilor de serviciu”. O atare interpretare ar duce la sancțiuni pentru purtarea baticului de o femeie musulmană sau pentru o rugăciune rostită de un creștin înainte de masa de la cantină (p. 23, vezi și p. 33). (Decizia pare să considere astfel de restricții ca de la sine înțeles abuzive.)

Să revenim: a fost sancționarea dlui. Kennedy justificată prin motive imperioase și minim restrictivă în raport cu acestea? Conform Curții, pretenția autorităților școlare că motivul imperios a fost respectarea Clauzei Neînstituirii nu se susține. Cele două clauze constituționale privind religia și cea de-a treia, privind exprimarea, sunt enunțate toate în aceeași frază a Amendamentului I. Ca atare, conform majorității Curții, ele nu se pot afla „în tensiune” (cum afirmă autoritățile), ci sunt „complementare”, una neavând „întotdeauna câștig de cauză înaintea celorlalte” (pp. 25-6). Autoritățile școlare ar fi luat partea Clauzei Neînstituirii pentru că au considerat că un „observator rezonabil” ar putea interpreta rugăciunea antrenorului pe stadion drept o formă de susținere publică a religiei, urmând astfel jurisprudența anterioară a Curții. Dar această „abordare abstractă și anistorică” a vechii jurisprudențe, pe care Curtea Federală de Apel a susținut-o, ar fi fost în realitate „demult” abandonată de instanța supremă (referirea indică două cazuri, din 2014 și 2019),⁴⁰ în parte deoarece interpretarea respectivă ar acorda un drept de veto cu privire la activitățile religioase unor persoane doar pe baza „percepțiilor” sau „disconfortului” acestora. În locul acestei grile de analiză, Curtea Supremă propune considerarea „practicilor și interpretărilor istorice” și „înțelesurile Părinților Fondatori”, pe care curtea de primă instanță și cea de apel le-ar fi ignorat.

De remarcat, în acest punct, că instanța supremă nu oferă, în motivația sa, o analiză bazată pe „practicile și interpretările istorice” și pe „înțelesurile Părinților Fondatori” cu privire la faptele din speță; și nici o examinare – pe aceleași baze, pesemne – a „înțelesurilor” Clauzei Neînstituirii. Se mărginește, în privința din urmă, la a observa că activitățile care au generat sancțiunea nu reprezintă o formă de coerciție, așa cum ar fi recunoscut autoritățile școlare în schimbul de înscrisuri cu petentul. Dar în ce punct un act săvârșit în calitate de angajat public devine coercitiv Curtea nu stabilește. (În realitate, autoritățile școlare au recunoscut doar că nu au existat forme de „coerciție *directă*” (subl. mea) (p. 30), sugerând că problema coerciției este ceva mai complicată.)

În schimb, tolerarea unor expresii publice ale credinței religioase ar face parte, în opinia Curții, din viața într-o societate pluralistă. Ca atare, eventuala ofensă resimțită de unii în urma acestor activități nu reprezintă neapărat o formă de coerciție. În mod similar sunt respinse și alegațiile autorităților școlare cu privire la plângerile unor părinți: „[d]in câte știm ... acestea se referă la rugăciunile de la vestiare ... sau la discursurile de după meciuri, la care dl. Kennedy renunțase la cererea autorităților...” (p. 32). Cât privește o eventuală coerciție indirectă prin participarea elevilor la rugăciuni, opinia majoritară arată că la ultimele trei evenimente de rugăciune la linia de 50m, strict acelea care au atras sancțiunea, singurii elevi participanți făceau toți parte din echipa adversă. Așadar, ei nu ar fi putut face obiectul unor presiuni indirecte.

Curtea a conchis că interpretarea autorităților cu privire la Clauza Neînstituirii ar reflecta ostilitatea autorităților față de religie. În realitate, „nu există vreun conflict între

40 *American Legion c. American Humanist Association* (2019) și *Town of Greece c. Galloway* (2014).

mandatele constituționale [privind religia]. Există doar o „simplă umbră” de conflict, o alegere falsă bazată pe o înțelegere greșită a Clauzei Neînstituirii”. (p. 36) În consecință, decizia instanței de apel a fost anulată.

Carson c. Makin (21 iunie 2022)

Cel de-al doilea caz⁴¹ are în centru tot tensiunea dintre Clauza Liberei Exercițări și Clauza Neînstituirii, aplicată unei măsuri de politică publică din domeniul învățământului. Statul Maine, care are o populație considerabilă cu rezidență rurală, asigură instruirea gratuită a copiilor în două moduri: în principal prin școlile de stat și, pentru zonele insuficient conectate la rețeaua publică de educație, prin finanțarea taxelor de studii în școli publice și private pe care le aleg elevii și părinții lor. În prezent, beneficiază de aceste subvenții aproximativ 5.000 de copii.

În cazul opțiunii în favoarea unei instituții private, legea din Maine stabilește că finanțarea publică a taxelor de studii nu se acordă școlilor afiliate confesional (*sectarian*). Restricția a fost instituită în 1981, drept răspuns înaintea criticilor că, în absența unei astfel de limitări, statul ar fi încălcat Clauza Neînstituirii. Ulterior, după ce Curtea Supremă a decis în 2002 (cauza *Zelman*) că banii publici *pot fi* direcționați în anumite condiții către școlile confesionale, legislativul statal a propus un proiect de lege prin care să elimine restricția amintită. Acesta a fost respins. Constituționalitatea prevederii limitative a fost contestată recent de două familii din statul amintit, căci ar fi încălcat Clauza Liberului Exercițiu și Clauza Protecției Egale din Amendamentul XIV. Curtea de primă instanță și Curtea Federală de Apel (Districtul 1) au dat câștig de cauză autorităților, împingând litigiul la instanța constituțională federală.

Între decizia curții de primă instanță din Maine și hotărârea la recurs, Curtea Supremă a SUA a opinat într-un caz relevant mult așteptat: *Espinoza c. Montana Department of Revenue* (2020). În litigiu s-a aflat atunci un program de scutiri fiscale pentru familiile cu venituri reduse din statul Montana, care, în mod similar cu prevederea din Maine, excludea cheltuielile cu plata taxelor școlare în școlile cu afiliere confesională. Numai că în Montana limitarea era impusă chiar prin constituția statului, care interzicea finanțarea directă și indirectă, din banii publici, a organizațiilor religioase și a școlilor confesionale. Instanța supremă din Montana hotărâse să anuleze programul datorită provocărilor constituționale pe care le ridică. În replică, Curtea Supremă a decis în *Espinoza* că – în cuvintele Judecătorului Șef John Roberts, autorul motivării – un „Stat nu este obligat să subvenționeze educația privată. Dar, odată ce a decis să o facă, nu poate descalifica anumite școli private doar fiindcă sunt afiliate religioase”.⁴² Cum au observat judecătorii care s-au opus deciziei majoritare, Curtea a făcut pasul dinspre *permiterea* finanțării înspre *obligativitatea* sa.

Curtea a tratat situația din *Carson* drept cvasi-identică cu cele din *Espinoza* și dintr-o altă cauză recentă, *Trinity Lutheran Church* (ambele comentate în secțiunea de analiză). Anume, în loc ca statul Maine să adopte un program de asistență școlară neutru în materie

41 Disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/20-1088_dbfi.pdf.

42 *Espinoza* este disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/18-1195_g314.pdf, p. 23.

de religie, ar fi făcut tocmai opusul, considerând școlile confesionale neeligibile. „Aceasta reprezintă discriminare împotriva religiei”. (p. 14) Motivația invocată de autorități, că ar fi vrut să separe finanțarea publică de educația religioasă, separare care excedează standardelor constituției federale,⁴³ nu stă așadar în picioare – decât dacă nu impune limite asupra exercițiului liber al religiei.

Curtea a combătut două alte argumente ridicate de autoritățile din Maine. Primul susținea că programul ar fi urmărit să finanțeze în școli private „aprobat” de stat (*approved*) echivalentul unei educații „seculare”, de tipul celei din școlile publice. Dar, contraargumentează instanța federală, în realitate școlile private aprobate în Maine sunt extrem de diferite. Diversitatea curriculară este foarte mare, școlile private nu trebuie să se conformeze sistemului statal de rezultate ale învățării, nu sunt obligate să adopte testele anuale organizate în învățământul public și nici măcar să angajeze profesori certificați de stat (p. 17). În aceste condiții, a impune, drept condiție de finanțare, furnizarea de învățământ de tip secular se rezumă, de fapt, la excluderea școlilor confesionale. Argumentul autorităților statale cade, așadar, din rațiunile expuse în paragraful anterior (lipsa de neutralitate).

Voi discuta al doilea argument al autorităților și răspunsul Curții Supreme mai jos, în secțiunea de analiză a deciziilor. Mă rezum aici la a nota faptul că instanța supremă federală a observat, în acest context, că statul nu poate discrimina *fără o motivație imperioasă* împotriva unei organizații confesionale *indiferent de ceea ce alege aceasta să facă* cu fondurile respective (p. 20). Or, motivarea arătase deja că simplul scop de a separa statul de biserică într-un mod care excedează prevederilor constituției federale nu reprezintă un motiv imperios. Ca atare, legea din Maine încalcă Clauza Liberei Exercițări.

De precizat, în finalul secțiunii, că hotărârea din *Carson c. Makin* a împărțit judecătorii Curții Supreme, la fel ca cea din cauza *Kennedy*, pe falia ideologică ce domină acum viața publică americană: 6 juriști conservatori în opoziție cu 3 liberali.

Analiza hotărârilor

Importanța hotărârilor rezumate anterior derivă din modul în care dezechilibrează relația dintre Clauza Liberei Exercițări și Clauza Neînstituirii. Cum am arătat în secțiunile introductive ale articolului, cele două Clauze privind Religia au drept fundament o teorie politică (simplificând, cea a Fondatorilor sistemului constituțional) asupra relației dintre stat și biserică, dublată de eforturile continue ale Curții Supreme a SUA de a traduce această teorie politică într-o doctrină constituțională. Specifică teoriei politice și constituționale americane asupra libertății religioase este nu doar neutralitatea statului, ci și disocierea dintre stat și religie, cu componentele sale de exceptare și de separare. Or, hotărârile analizate, mergând mai departe decât jurisprudența de până acum, slăbesc echilibrul dintre exceptare (libera exercitare) și separare (neînstituire) prin intermediul unei teorii a neutralității ca echidistanță aplicată doar separării, nu și exceptării. În contextul mai larg din ultimul deceniu, putem spune că instanța constituțională federală a lărgit considerabil sfera scutirii și a amputat sfera separării.

43 Conform deciziei *Zelman* (2002), vezi mai sus în text.

Opinia din *Kennedy* este semnificativă. Întâi, decizia anunță mai ferm decât în trecut abandonarea unor grile de analiză – și a precedentelor relevante, o mișcare în sine controversată – pentru cazurile de neînstituire. Aceste grile nu au fost marginale în jurisprudența postbelică a Curții.⁴⁴ Mai important, deși hotărârea reclamă trecerea în irelevantă a grilelor, nu oferă o teorie a Clauzei Neînstituirii. Se mărginește să observe că aceasta ar fi încălcată dacă statul sau „agenții” săi, precum școlile publice, acționează (direct?) coercitiv pentru a promova religia; și afirmă, fără să operaționalizeze la nivel de implicații, absența tensiunilor și complementaritatea celor două clauze privind religia.

Pe de-o parte, teoria conform căreia Clauza Neînstituirii are în vedere doar acte coercitive ale autorităților, deși nu este nouă în rândul judecătorilor constituționali,⁴⁵ a rămas până acum o perspectivă controversată. Dimpotrivă, jurisprudența Curții a afirmat explicit că demonstrarea coerciției nu este necesară pentru încălcarea Clauzei.⁴⁶ Chiar făcând abstracție de acest lucru, în absența unui set de criterii operaționale (un „test”) pentru a determina coerciția acțiunilor oficiale, *Kennedy* nu are ce să pună în locul grilelor folosite anterior, pretinzând doar o foarte generică abordare istorică în conformitate cu perspectiva Părinților Fondatori.⁴⁷ Or, cum am văzut în secțiunile introductive, generația fondatoare a avut perspective relativ diverse, iar vocile sale cele mai importante în materia relației dintre stat și religie, Thomas Jefferson și James Madison, s-au opus răspicat, deși nu întotdeauna cu succes, anumitor acte ale guvernului federal care ar fi încălcat principiile constituționale relevante.

Semnificația abandonării grilelor de analiză legate de Clauza Neînstituirii în absența unor alternative are drept consecință privilegierea Clauzei Liberei Exerciții în raport cu cea dintâi. Semnele noului (dez)echilibru între Clauze sunt evidente în cauza *Kennedy*, nu doar la nivelul doctrinei, ci și la cel al interpretării faptelor. Instanța supremă analizează faptele în litigiu ca reprezentând un mod „privat”, „tăcut” de exercițiu al libertății religioase în condițiile în care realitatea sugerează altceva. Opinia dizidentă a

44 Este vorba de grila din *Lemon v. Kurtzman* (1971), cunoscută ca „testul Lemon”, și modificarea sa din anii '80 și '90 sub forma „testului aprobării” (*endorsement test*). Pe scurt, prima variantă, adoptată printr-o hotărâre unanimă, are în vedere examinarea constituționalității măsurilor publice în lumina Clauzei Neînstituirii în funcție de trei criterii: al scopului măsurii (secular sau nu); al efectului său principal asupra religiei (de sprijinire sau nu); al relației de „asociere” (*entanglement*) dintre stat și religie (excesivă sau nu). Dificultățile de aplicare a testului, interpretat în moduri diverse de curțile inferioare, au dus la înlocuirea acestuia cu grile diverse de analiză. „Testul aprobării”, definit prima dată în *Lynch c. Donnelly* (1984), a clarificat ultimul (și principalul) braț al testului Lemon – asocierea excesivă. Anume, dacă din perspectiva judecății unui observator rezonabil și informat un act al autorităților indică aprobarea religiei, acțiunea respectivă încalcă Clauza Neînstituirii. Luate împreună, cele două teste reprezintă „abordarea abstractă și anistorică” căreia decizia *Kennedy* îi anunță irelevanța.

45 Pentru acest punct de vedere, Charles Adside, III, „The Establishment Clause Forbids Coercion, Not Cooperation, Between Church and State”, *North Dakota Law Review* 95, 2020.

46 De exemplu, în *Lee v. Weisman* (1992) (disponibilă la <https://www.law.cornell.edu/supct/html/90-1014.ZC1.html>), Curtea a stipulat că „Deciziile noastre au mers mai departe de interzicerea coerciției... Amestecarea guvernului și a religiei pot reprezenta o amenințare la adresa guvernării libere, chiar dacă nimeni nu este forțat să participe”.

47 În paranteză fie spus, este posibil ca majoritatea să se fi reținut de la a mai anula formal, explicit niște precedente în urma recente abrogări din cauza *Dobbs*, atât de controversate, a *Roe v. Wade* (1973) și *Planned Parenthood v. Casey* (1992), cazurile care consfințiseră dreptul constituțional al femeilor americane la întreruperea de sarcină.

trei judecători, redactată de Judecătoarea Sonia Sotomayor, pune în evidență o istorie mult mai complicată. Antrenorul secund organizase rugăciuni colective de mai mulți ani, încălcând regulamentele școlare privind accesul publicului pe teren, ca și reglementările generale care interzic angajaților „încurajarea sau descurajarea rugăciunilor ... elevilor”. În timp, antrenorul ajunsese să se roage constant pe teren însoțit de elevi și, uneori, de spectatori cărora le adresa invitația de a li se alătura; făcuse o practică din a ține discursuri motivaționale după meciuri cu referiri religioase explicite; și participase la rugăciuni cu elevii la vestiare. În plus, după apariția disputei cu autoritățile școlare, antrenorul și-a făcut publică în mass-media, în mod repetat, intenția de a continua să se roage pe linia de 50m. O parte dintre rugăciunile care au atras sancționarea sa au fost evenimente de grup, căci dl. Kennedy refuzase compromisul oferit de a se ruga pe stadionul gol, și au făcut obiectul unor reportaje în presa scrisă și video înainte de decizia autorităților școlare.

În ciuda acestei istorii întinse pe mai mulți ani și plină de evenimente relevante, majoritatea Curții a refuzat, în motivația sa, să ia în calcul contextul „ca întreg” (p. 74; vezi și pp. 44, 42). Opinia majoritară a judecat cazul doar în funcție de *ultimele trei evenimente* de rugăciune la linia de 50m, cauza imediată a sancțiunii, atrasă însă de practicile sistematice enumerate anterior,⁴⁸ inclusiv după declanșarea discuției și apoi a disputei dintre antrenor și autoritățile școlare. Ca atare, majoritatea a decis cazul ca și cum ar fi fost echivalent cu cel al unui „suplinitor creștin care se roagă în tăcere, deasupra cinei sale, în sala de mese” sau al unei profesoare musulmane care poartă un batic la ore (p. 23). Curtea a ignorat astfel tocmai dimensiunea (repetat) colectivă a acțiunilor antrenorului și raporturile de autoritate dintre acesta și elevii sportivi.

Dincolo de citirea faptelor, care a permis majorității să interpreteze acțiunea antrenorului drept eminentamente „privată” și deci lipsită de orice formă de constrângere, chiar indirectă, mai preocupantă se arată lectura raporturilor dintre cele două Clauze privind Religia. Autoritățile școlare acționaseră conform înțelegerii lor privind Clauza Neînstituirii, respectiv obligația de a separa activitățile din organizațiile de stat de religie. Curtea afirmă că această înțelegere a separației (mai exact, a obligației de a o asigura) este eronată, căci ea discriminează împotriva religiei, nefiind nici neutră și nici general aplicabilă (p. 19) din cauză că restrânge anumite activități tocmai datorită naturii lor religioase. „Cum ar putea fi posibil așa ceva?” – adică, o tensiune între Clauze – se întreabă opinia majorității (p. 25). Ideea că organizațiile de stat ar putea adopta reguli care vizează limitări asupra exercițiului religiei în cadrul lor ar trăda „o preferință pentru activitățile seculare” în loc să protejeze exprimarea religiei, cum o cere Clauza Liberei Exerciții (p. 33).

Implicațiile acestei perspective asupra ideii de disociere dintre stat și religie sunt radicale. De partea Neînstituirii, separarea este redusă la prevenirea acțiunilor direct constrângătoare și/sau părtinitoare din partea autorității. În esență, Constituția ar interzice doar acele acte publice care contravin neutralității înțeleasă ca echidistanță între confesiuni, ori între religie și nonreligie. Dintr-o perspectivă europeană, poate nu ar fi nimic remarcabil

48 Judecătorul Gorsuch, autorul motivației, a confirmat explicit această excludere: „Acțiunile contestate care ni se înfățișează astăzi nu includ și conducerea de rugăciuni împreună cu echipa sau înaintea altui auditoriu captiv”. (p. 18)

aici – dacă, de partea Liberei Exercițări, Curtea nu ar adânci excepționalismul tratării religiei, cum vom vedea mai jos.

De altfel, motivării din *Kennedy* nu îi lipsește doar o teorie explicită despre Clauza Neînstituirii, ci și o componentă esențială din teoria privind Clauza Liberei Exercițări. Pentru ca cea din urmă să fie încălcată, e nevoie ca victima să probeze mai întâi o restrângere substanțială a libertății sale de religie și abia apoi ca autoritățile să nu poată justifica limitarea respectivă. Majoritatea Curții nu pare să fi analizat primul criteriu, anume, dacă interdicția aplicată antrenorului de a se ruga pe teren imediat după meci reprezenta o împovărare substanțială a liberului exercițiu. Nu examinează nici dacă alternativele oferite de autoritățile școlare (de exemplu, rostirea rugăciunii pe stadionul gol) ar fi remediat suficient această situație. Mai curând, motivarea presupune de la bun început că *orice* restrângere este împovărătoare atâta vreme cât actul religios este „sincer”. Cum susține motivarea: „Că dl. Kennedy s-a achitat de sarcina [de a proba că o entitate guvernamentală i-a împovărat exercițiul religiei] este indiscutabil”. (p. 18)

De ce anume este această povară, însă, substanțială? Antrenorul pare să susțină că religia sa îl obligă (sau doar motivează?) să se roage în genunchi, imediat după fiecare meci, la mijlocul terenului, pe un stadion în care cele două echipe și spectatorii sunt aproape inevitabil încă prezenți. Mai mult, că orice alternativă – să se roage într-un loc mai ferit, sau pe stadionul gol – ar contraveni credințelor sale religioase, reprezentând o povară pesemne la fel de substanțială ca neportul baticului în public pentru o musulmană sau nerostirea rugăciunii la masa de cantină pentru un creștin. Ca atare, concepția privind restrângerea religiei pe care o propune hotărârea din *Kennedy* pare să fie că limitarea de autorități a *oricărui* act motivat religios, atâta vreme cât dorința de a-l înfăptui este sinceră, impune cu necesitate analiza strictă a deciziei autorităților în lumina Clauzei Liberei Exercițări. Criteriul importanței restrângerii – evidentă în situații ca satisfacerea stagiului militar, imposibilitatea de a folosi anumite substanțe în ritualuri, sau retragerea șomajului pentru refuzul de a munci în ziua de odihnă a confesiunii – pare să își fi pierdut greutatea.

Decizia din cauza *Carson c. Makin* lovește tot în Clauza Neînstituirii. Am amintit deja una dintre hotărârile recente care accentuase această tendință, *Espinoza* (2020), care reprezentat ea însăși un pas înainte în raport cu decizia anterioară din *Trinity Lutheran Church of Columbia c. Comer* (2017). În cazul din urmă, în fața Curții s-a aflat un program din statul Missouri care excludea organizațiile religioase (în speță, o unitate preșcolară afiliată) de la primirea de fonduri publice (în speță, un program de finanțare a modernizării locurilor de joacă). Curtea a considerat că prevederea de excludere a organizațiilor religioase era potrivnică Clauzei Liberei Exercițări. Excluderea unei organizații confesionale de la un program finanțat public doar pe baza identității sale religioase a reprezentat, conform instanței supreme, o discriminare – cel puțin în absența unui interes imperios din partea statului, pe care acesta nu l-ar fi putut identifica.⁴⁹

Este semnificativ, dintr-o perspectivă doctrinară, că în motivarea din *Trinity Lutheran Church* Judecătorul Șef a distins între programul din statul Missouri și un caz anterior,

⁴⁹ *Trinity Lutheran Church c. Comer* (2017) (disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/16pdf/15-577_khlp.pdf), p. 18.

Locke, Governor of Washington et al. c. Davey (2004). Acolo, instanța supremă federală găsisese că politica statului Washington de a exclude de la programul de burse educaționale studenții care doresc să se specializeze în teologie nu încălca Amendamentul I. În *Locke c. Davey*, Curtea Supremă considerase prevederea limitativă drept constituțională deoarece, așa cum explică retrospectiv opinia din *Trinity Lutheran Church*, petentului i se refuzase bursa „nu pentru cine era; [ci] ... pentru ce intenționa să facă...”.⁵⁰ Adică, nu pentru că era o persoană credincioasă, ci fiindcă dorea să își finanțeze, din fonduri publice, educația teologică. Or, prevederea care excludea unitățile confesionale de la fondurile pentru locurile de joacă ar fi impus limitarea respectivă doar pe baza simplei identități religioase a organizației (*a fi*), nu pe baza obiectivului fondurilor (*a face*), obiectiv care avea un substrat secular (modernizarea locurilor de joacă). Ca atare, precedentul din *Locke c. Davey* nu ar fi fost aplicabil în cazul programului din *Trinity Lutheran Church*.

Această logică – „nu pentru cine era, ci pentru ce intenționa să facă” – arată în ce mod *Espinoza* a reprezentat, prin comparație cu *Trinity Lutheran Church*, un pas înainte important, deși incomplet, către slăbirea Clauzei Neînstituirii. Anume, în *Espinoza* nu mai era vorba doar despre „cine erau” petenții (părinți cu convingeri religioase), ci despre ce intenționau să facă cu banii primiți de la stat prin programul de scutiri fiscale (să achiziționeze, pentru copiii lor, servicii de educație de la o școală confesională). Cazul reprezenta, cu alte cuvinte, un bun prilej pentru a decide dacă principiul care interzice excluderea școlilor confesionale din programele publice de finanțare a unor obiective *nereligioase* se aplică și programelor care finanțează activități religioase. Totuși, instanța constituțională federală a refuzat să aplice analiza bazată pe propria sa distincție, evitând un răspuns clar la întrebarea anterioară. Mai exact, a susținut că, în decizia de anulare a programului de finanțare pentru școli, Curtea Supremă a Statului Montana folosisse criteriul identității religioase (*a fi*), nu pe cel al activității școlilor (*a face* educație cu o componentă confesională).⁵¹ Din acest motiv, nu incumba instanței federale să examineze dacă, nu cumva, argumentul privitor la ceea ce *fac* școlile ar putea susține excluderea școlilor afiliate din program. Altfel spus, era suficient ca instanța federală să respingă analiza eronată a cazului, nemaifiind necesar să identifice și implicațiile unei analize corecte.

De bună seamă, în realitate școlile afiliate nu doar *sunt* religioase, ci și *fac* – cel puțin în spețe de tipul celor analizate – educație cu o importantă componentă confesională.⁵² (Și, cum vom vedea mai jos, o *fac* în condiții aparte, privilegiate, care le sunt rezervate pentru că *sunt* religioase.) Fiindcă în *Trinity Lutheran Church* era vorba doar de infrastructura școlară, iar în *Espinoza* în chestiune se afla educarea în spirit confesional, cazul din urmă a reprezentat, spuneam anterior, un progres înspre șubrezirea Clauzei Neînstituirii. Dar acest pas suplimentar a fost moderat de reticența Curții de a apuca taurul de coarne, analizând relația dintre finanțarea educației confesionale (*a face*) și neînstituire.

În *Carson*, Curtea nu a mai vrut și probabil nici nu ar mai fi putut să evite subiectul,

50 Idem, p. 16.

51 *Espinoza* (disponibilă la https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/18-1195_g314.pdf), pp. 12-13.

52 Are sens, în context, distincția dintre *a fi* și *a face*? „Recunoaștem problema”, afirmă Judecătorul Șef în *Espinoza*, „dar nu e nevoie să o examinăm aici”. Idem, p. 15.

căci autoritățile din Maine l-au atacat frontal. Deoarece *Espinoza* a fost decis atunci când *Carson* se afla în faza de recurs, autoritățile din Maine au invocat direct distincția, arătând că statul refuzase să finanțeze prin bani publici *învățământul* confesional, mai curând decât *școlile* confesionale pur și simplu. Excluderea din programul public nu ar fi fost, așadar, motivată de afiliere (*a fi*), ci de natura serviciului achitat cu bani publici (*a face*). Curtea de Apel Federală (Districtul 1) reținuse acest argument, dând dreptate autorităților statale și motivând că *Espinoza*, care are în vedere doar excluderea pe baza identității religioase, nu s-ar aplica la situația din Maine. Am amintit deja, în secțiunea de descriere a cauzei, răspunsul Curții Supreme: statul nu poate discrimina împotriva unei organizații confesionale prin raport cu una neconfesională *indiferent de ceea ce alege prima să facă* cu fondurile respective (p. 20). Autoritățile trebuie să demonstreze un motiv imperios, iar asigurarea disocierii dintre stat și biserică nu constituie un motiv imperios – în esență, argumentul montat și în *Kennedy*.

În lectura mea, motivația din *Carson*, dublată de cea din *Kennedy*, scoate efectiv separația dintre stat și religie din Clauza Neînstituirii, reducând-o pe aceasta din urmă la obligația neutralității statului între diversele confesiuni și, eventual, religie și nonreligie. (Scriu „eventual” pentru că instanța supremă federală nu a definit deocamdată în detaliu implicațiile slăbirii Clauzei Neînstituirii.) De fapt, nu doar *Kennedy* anulează două precedente importate. *Carson* face, ce-i drept mai puțin explicit, același lucru cu *Locke c. Davey*: căci ce motiv imperios, altul decât acela al separării, adică al implicațiilor nedisocierii pentru viața democratică conform teoriei politice a Părinților Fondatori, ar putea să invoce statul pentru a nu finanța educația teologică a unui washingtonian atâta vreme cât i-ar finanța educația inginerescă? De fapt, situația din *Locke* (programul de burse de la care erau exceptate studiile de teologie) este foarte similară cu cea din *Carson* sau *Espinoza*, în ciuda eforturilor Curții de a susține altceva. În toate cauzele este vorba de utilizarea banilor publici pentru a susține activitățile confesionale ale unor persoane sau organizații. Motivul imperios din *Locke c. Davey* ar fi fost, în cazul statului Washington, „interesul istoric și viguros (*substantial*)” de „a nu folosi banii publici pentru a sprijini liderii religioși”, în speță (viitorii) preoți și teologi (p. 22). Dar de ce ar reprezenta acest motiv unul imperios, mai ales dacă motivul de a nu sprijini educația confesională – și el tot unul „istoric” în destule state americane care și-au asumat această disociere – nu s-ar califica drept imperios? *Carson c. Makin* nu a anulat formal sau explicit precedentul din *Locke c. Davey*, dar pare să îl fi făcut practic irelevant.

Judecătorul Breyer, în opinia divergentă citată mai sus, a caracterizat net argumentarea Curții din *Carson*: instanța supremă „nu acordă aproape deloc atenție Clauzei [Neînstituirii], îndreptându-și-o exclusiv către Clauza [Liberei Exercițării]”. (p. 23) Judecătoarea Sotomayor, în propria-i opinie divergentă, a spus lucrurilor pe nume chiar mai răspicat: „Astăzi, Curtea ne-a adus în situația în care separația dintre biserică și stat a devenit neconstituțională”. (p. 45)

4. Concluzii: importanța (schimbării) viziunii americane privind libertatea religioasă

Dezechilibrul din centrul jurisprudenței constituționale americane în materia religiei, cel puțin în raport cu viziunea dominantă după anii șaizeci, nu mai poate fi negat. În timp ce neînstituirea a fost redusă la neutralitatea ca echidistanță, exceptarea a fost radical potențată tocmai prin slăbirea condiției aplicării *neutre* a reglementărilor generale. Statul ar avea datoria să trateze neprivilegiat confesiunile, ca și religia în raport cu perspectivele seculare; însă tot statul ar fi obligat să trateze preferințele motivate religios *în mod privilegiat* în raport cu preferințele nemotivate astfel.

Privind din Europa, această mișcare ar putea să nu pară remarcabilă, ci mai curând o aliniere parțială la standardele de pe Continent. Voi argumenta în această secțiune concluzivă de ce schimbarea de perspectivă din Statele Unite ar trebui să ne preocupe. Anume, pentru că urme ale dezechilibrului din jurisprudența americană se resimt – deocamdată marginal – atât în hotărârile Curții Europene a Drepturilor Omului, cât și în discursul mai general din societate privind libertatea religioasă.

În câteva cazuri recente, CEDO, a cărei cazuistică în materie de religie a tins să urmeze logica libertății religioase ca echidistanță,⁵³ s-a apropiat de noua perspectivă americană. Ambele cazuri prezentate în continuare se referă la exceptarea unor organizații religioase de la reglementări general aplicabile în numele „autonomiei” celor dintâi.

În *Fernández Martínez c. Spaniei* (56030/07, din 15.05.2012),⁵⁴ Curtea Europeană a analizat modul în care statul spaniol a tratat concedierea unui preot „secularizat” (căsătorit) ce servea drept profesor de educație religioasă într-o școală publică. Menținerea postului depindea, printre altele, de aprobarea episcopului local, retrasă datorită opțiunii publice a profesorului – etichetată drept „scandaloasă” – care susținea caracterul opțional al celibatului în rândurile preoțimii. Curtea Constituțională a Spaniei și-a declinat competența în judecarea cazului, arătând că neutralitatea față de religie îi impunea să nu evalueze decizia bisericii, căreia i-ar fi încălcat altminteri autonomia. Completul CEDO care a judecat inițial cazul (ulterior ajuns la Marea Cameră) a acceptat justificarea din urmă, notând că „principiile libertății religioase și neutralității împiedică [Curtea Europeană] să examineze mai departe [decât tribunalul constituțional al Spaniei] necesitatea și proporționalitatea hotărârii de încheiere a contractului [de muncă]...” (§84; §26 pentru argumentul instanței din Spania). Cu alte cuvinte, atunci când în conflict se află drepturile unui angajat (în sistemul public de învățământ)⁵⁵ și autonomia unei organizații religioase, CEDO – și instanțele statale – trebuie să se rețină de la evaluarea pe fond din perspectiva echilibrului drepturilor fundamentale și să accepte decizia organizației.

Această poziție, ce redă îndeaproape perspectiva constituțională americană recentă asupra autonomiei organizațiilor religioase (vezi discuția de mai sus privind „excepția clericală”), a fost cu atât mai extraordinară cu cât completul CEDO s-a îndepărtat substanțial de poziția sa anterioară. În două hotărâri proaspete la vremea deciziei din cauza spaniolă,

53 Vezi supra n. 4.

54 Hotărâre disponibilă la <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-110916%22%5D%7D>.

55 CEDO a examinat cazul în lumina Articolului 8 garantând dreptul la viața privată.

ambele implicând Germania și ajungând la concluzii distincte (neîncălcarea, respectiv încălcarea Articolului 8 CEDO privind viața privată), Curtea Europeană insistase tocmai asupra importanței analizei echilibrului dintre drepturile organizațiilor religioase și cele ale angajaților lor.⁵⁶

Fernández Martínez a ajuns, în cele din urmă, la Marea Cameră (56030/07, hotărâre din 12.06.2014).⁵⁷ Aceasta a susținut în 2014 decizia completului inițial dar a afirmat că, deși organizațiile religioase se bucură de un grad ridicat de autonomie decizională, autoritățile statului trebuie să se angajeze într-o „examinare atentă a echilibrului dintre interesele aflate în competiție” (§132). Astfel, Marea Cameră a făcut un pas înapoi către jurisprudența anterioară. Totuși, maniera sa de examinare a echilibrului între interesele aflate în dispută în cauza spaniolă indică un standard destul de coborât, ce favorizează interpretarea bisericii, care trebuie să „nu fie nerezonabilă” (§137).⁵⁸

Al doilea caz CEDO datează din aceeași perioadă și privește direct România. În *Sindicatul Păstorul cel Bun c. României* (2330/09, din 9.07.2013), Curtea Europeană a analizat interdicția aplicată unui grup de angajați ai Bisericii Ortodoxe Române (BOR), format din personal clerical și neclerical, de a înființa un sindicat. Inițiatorii sindicatului au contestat decizia de interzicere a BOR conform dreptului muncii, iar instanțele din țară au considerat că nu e de competența justiției civile să decidă în problemele de personal ale Bisericii. O parte dintre inițiatori au mers la instanța europeană, unde au avut câștig de cauză într-o decizie nu foarte mediatizată, în România sau altundeva. Autoritățile din țară au contestat decizia primului complet la Marea Curte, care a luat o hotărâre de astă dată cu răsunet internațional.⁵⁹

CEDO a recunoscut că decizia de a interzice sindicatul constituia o limitare a dreptului de asociere (Articolul 11 al Convenției Europene) și a purces să aplice grila de analiză obișnuită în aceste cazuri: existența unei baze legale pentru limitare, a unui scop legitim și a „necesității [măsurii restrictive] într-o societate democratică”. Marea Curte a considerat că Statutul BOR satisfacea prima condiție, protejarea BOR o satisfacea pe a doua, în timp ce autonomia bisericii răspundea celui de-al treilea criteriu (mai ales §157-165). Ca atare, Curtea Europeană a preluat argumentul statului român că „prin refuzul de a înregistra sindicatul petenților, Statul a refuzat să se implice în organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, respectându-și astfel datoria de neutralitate în conformitate cu Articolul 9 al Convenției”. (§166) Deși decizia Marii Curți menționase anterior importanța examinării echilibrului dintre drepturi, astfel de argumente par să susțină că autonomia atârână de la bun început mai greu pe taler. La fel de semnificativ este și faptul că instanța europeană a ignorat un detaliu important: statul român este departe

56 Cele două hotărâri sunt *Obst c. Germaniei* (425/03, din 23.09.2010) (disponibilă la <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100463%22%5D%7D>) și *Schüth c. Germaniei* (1620/03, din 23.09.2010) (disponibilă la <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100469%22%5D%7D>).

57 Disponibilă la <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145068%22%5D%7D>.

58 În realitate, cazul nu a fost deloc lipsit de complexitate: profesorul era căsătorit și avea copii, comunitatea cunoștea prea bine statutul său, considerându-l de aceea „fost preot” ș.a.m.d. În esență, Curtea Europeană a acceptat *percepția Bisericii* asupra statutului profesorului de religie.

59 Disponibilă la <https://becketnewsite.s3.amazonaws.com/European-Court-of-Human-Rights-Opinion-in-Sindicatul-Pastorul-Cel-Bun.pdf>.

de a respecta neutralitatea față de religie, inclusiv sau mai ales în privința politicilor de personal ale bisericilor. Clerul cultelor recunoscute își primește partea principală din salariu de la stat. Cu alte cuvinte, cel puțin în privința salarizării, în România statul este angajatorul personalul bisericesc.

În esență, în opinia CEDO, statul român poate limita autonomia în materie de decizii de resurse umane a unei entități pur private (să zicem, o firmă sau un ONG), dar nu pe cea a unei biserici ai cărei angajați își primesc salariul (și) de la bugetul public. Traducând implicațiile deciziei din *Păstorul cel Bun* în termenii conceptelor din centrul acestui articol: în materie de neînstituire, statul se poate apropia atât de tare de biserică, încât să plătească salariile preoților și pastorilor; însă în privința limitărilor pe care statul le poate impune organizațiilor religioase prin norme neutre cu aplicabilitate generală, autoritățile trebuie să se țină cât mai departe, până la scutirea bisericilor de obligația de a respecta drepturile fundamentale ale angajaților (asocierea în sindicate). Putem distinge aici, cu precauțiile și limitele de rigoare, o perspectivă care se aseamănă cu noile tendințe promovate de actuala Curte Supremă a Statelor Unite.

Nu este deloc ne semnificativ, în acest context, că în *Fernández Martínez* au fost implicați și avocați americani, cu misiunea de a susține perspectiva de peste Atlantic privind statutul excepțional al grupurilor religioase, mai ales atunci când se confruntă cu stringențele legislației civile.⁶⁰ Avocații unor organizații activiste transnaționale din SUA au manifestat un interes similar și în *Păstorul cel Bun*, reușind să monteze în bună măsură opoziția oficială a României, care a dus la reluarea judecării la Marea Cameră, precum și colocviile internaționale de experți care au pus judecătorii europeni în temă cu ultimele evoluții de peste Ocean. Acolo, Curtea Supremă tocmai decisese *Hossana-Tabor*, cauza care a instituit „excepția clericală” și a ajuns și în atenția membrilor Marii Curți.⁶¹

Nu este aici locul pentru a evalua măsura în care susținerea neingerinței statului în treburile bisericilor, nici chiar atunci când acesta acționează conform unor norme neutre și general aplicabile, s-a răspândit în Europa. Dar reacțiile din România – și nu numai – față de restricțiile impuse de autorități în cazul pandemiei oferă un indiciu despre popularitatea acestei perspective.⁶²

O paralelă de încheiere cu Statele Unite poate pune mai clar în lumină întâlnirea dintre decizii precum *Păstorul cel Bun* și *Carson c. Makin* sau, mai bine spus, confluența dintre viziunile privind libertatea religioasă care au fundamentat aceste hotărâri. Cam tot așa cum statul român nu poate acționa ca garant al drepturilor fundamentale ce revin angajaților unei organizații religioase plătiți din bani publici, statul american Maine nu poate asigura predarea valorilor și respectarea principiilor legislației federale în școlile

60 Fokas, supra n. 3, pp. 556, 566.

61 Printre altele, Becket Fund for Religious Liberty a participat cu un *amicus curiae* (<https://www.becketlaw.org/case/sindicatul-pastorul-cel-bun-v-romania/>), iar European Center for Law and Justice, filiala unei mari organizații de activism religios din SUA, a sponsorizat și a organizat întâlnirile de experți (de exemplu, <https://eclj.org/seminar-on-the-autonomy-of-the-church-in-the-recent-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-and-of-the-usa-supreme-court-p->).

62 Vezi și Liviu Andreescu, ”Recorder, biserica și pandemia: o viziune întortocheată asupra libertății și autonomiei religioase”, Contributors, 22 oct. 2021, disponibil la <https://www.contributors.ro/recorder-biserica-si-pandemia-o-viziune-intortocheata-asupra-libertatii-si-autonomiei-religioase/>.

pe care le finanțează. Căci unele dintre școlile confesionale din acest stat discriminează la angajare pe bază de sex și gen, excluzând profesorii homosexuali și transgen, nu admit copii din familii cu părinți de același sex, ori predau idei care inferiorizează grupurile amintite.⁶³ Principiul disocierii dintre stat și religie a justificat, până recent, imunitatea unor asemenea decizii de angajare sau școlarizare pe baza distanțării aplicate deopotrivă poverilor impuse de legile generale și accesului la beneficiile publice. Dar Curtea Supremă – și, în *Păstorul cel Bun*, CEDO – a înălțat primul pilon al distanțării și l-a amputat pe cel din urmă.

Nu cred că între Curtea Supremă și Curtea Europeană are loc, în prezent, o aliniere sau o convergență de proporții în privința doctrinelor privind libertatea religioasă – nu față de ce exista deja până acum. Însă din rațiuni istorice complexe⁶⁴ „excepționalismul religiei” care subîntinde perspectiva americană a protecției speciale a ajuns să joace un rol important în conceptualizarea globală a relațiilor dintre stat și biserică. Viziunea constituțională americană, care se apropie îngrijorător de tare de o *privilegiere* a religiei lipsită de contrapondere și separării, are, de aceea, de ce să ne preocupe într-o Europă unde pilonul separației a fost, istoric vorbind, în general absent sau atrofiat.

63 Madeleine Carlisle și Katie Reilly, ”This Supreme Court Case Could Take a ‘Wrecking Ball’ to Separation of Church and State”, *Time*, 6.12.2021 (<https://time.com/6125676/maine-religion-schools-supreme-court-carson-makin/>).

64 Mai ales rațiuni ce țin de rolul Americii în lume, de religiozitatea – fără pereche în rândul țărilor dezvoltate – a societății americane, de importanța acordată de anumite confesiuni din SUA misionarismului religios global, de relația americanilor cu legea și de expertiza lor juridică ș.a.